

HZ. PEYGAMBER ve MİZAH

Yusuf DOĞAN*

Anahtar Kelimeler: Mizah, şaka, Arap toplumu, Hz. Peygamber

Özet

İnsanlık tarihi kadar eski olan mizah, hemen hemen her toplum edebiyatında yer almıştır. Bu toplumlardan birisi de dünya edebiyatında dikkate değer yeri olan Arap toplumdur. Mizacı itibarıyla nüktedan olan Arap toplumu, cahiliye döneminin zor hayat şartları içerisinde bu mizaçlarını gösterememişlerdir. Zira onların mizahla ilgili bir çok kelime ve terimi kullanması bunun bir delilidir. Ancak bu toplum fırsatını bulduğu ilk anda nüktedanlıklarını göstermişlerdir. İslam'ın zorluk dönemlerinden sonra bu yeteneklerini ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Burada Hz. Peygamber'in konumu çok önemlidir. Zira O, hem çocuk, genç ve yaşlı her yaşta insana yaptığı şakalarla, hem de kendisine yapılan şakalara gösterdiği hoşgörü ile İslam mizah edebiyatının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, Hz. Peygamber ve sahabenin mizahı ile ilgili örnekler ve bunların değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Abstract

Key words: Humor, joke, Arab community, the Prophet

Humor that is as old as the history of humanity takes place nearly in the literature of every humanity. One of these societies is the Arab community, which has an important place in literature. The Arab community, which instinctly likes humor, couldn't show this instinct in the difficult conditions of the Cahiliya period. The fact that a lot of words and terms related to humor were used by them is a proof of this talent. But minute this community has found an opportunity, they have displayed their talent to make a joke. It is understood that they put forward this talent after the hard period of the Islamic history. Here, the situation of the Prophet is very important. Because he played a significant role in developing the Islamic literature of humor making jokes about people from every age, young or old, and tolerating jokes made about him by others. Therefore, in this study the example of the jokes made by the Prophet and his companios (sahaba) are given place.

* Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğrt. Görevlisi.

Giriş

İnsan yaratılışı itibarıyla her zaman aynı aktiviteyi gösteremez. O aşırı çalışmanın verdiği yorgunluk ve sıkıntılardan kurtulmak istediğinde bir takım eylemlere yönelir. Bu eylemlerin başında mizah gelir. İnsanın varoluşu ile birlikte varolan mizah, daha sonra tarihî süreç içerisinde edebî sanatlardan biri haline gelmiş ve edebî tür olarak yerini almıştır. Hz. Peygamber de zaman zaman yaptığı şakalarla mizahın İslam edebiyatında yer almasında ve gelişmesinde öncelikli bir etken olmuştur. İşte bu makalede, Hz. Peygamber'in mizahla ilgili bir kısım hadisleri, şakaları ve bu konuda onu örnek alan sahabenin yaptığı şakalar ele alınacaktır.

Mizah, her toplumun kültür, örf ve adetlerine uygun olarak yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle her toplumun mizahının farklı olması sebebiyle, bir toplumda mizah kabul edilen bir şey diğer bir toplumda mizah kabul edilmeyebilmektedir. Dolayısıyla buradaki mizahî örnekler dönemin kültürel yapısı ve şartları çerçevesinde değerlendirilecektir.

Hz. Peygamber dönemindeki mizahı, hadis, tabakat ve rical kitapları ve ilk dönem Arap edebiyatı eserlerinden derlemiştir. Dolayısıyla çalışmanın kaynaklarını bu eserler oluşturmaktadır.

Hz. Peygamber dönemindeki mizaha geçmeden konuya alt yapı teşkil etmesi için öncelikli olarak mizah ve yakın anlam ifade eden terimler, Arap edebiyatında mizaha genel bir bakış ve İslam'da mizah anlayışı ele alınacaktır. Ayrıca bu çalışmada Türkçeleşmiş Arap kökenli isim ve kelimelerden ziyade tamamen Arapça olanlar için transkript harfleri kullanılmıştır.

1. Mizah

Mizah, Arapça *m* - *h* (م - ه - ح) kökünden, alınmış olup sözlükte *eğlence*, *alay*, *latife* ve *şaka* anlamlarına gelir.¹ Ünlü Türk mizahçısı Aziz Nesin terimin *mizah* şeklinde kullanılmasının galat ve doğrusunun *muzâh* (مزاح) olduğunu söylese de,² Arap dilinde her ikisi de kullanılmaktadır.³ *Mizâh* (مزاح) "Karşılıklı şaka yapmak" anlamında mastardır. *Mezâh* (مزح) kökünden türemiş bir isim olan *muzâh* ise, "şaka, mizah, esprî" anlamlarına gelen bir isimdir.⁴ Türkçe'de *mizah* terimi genel olarak mizahın bütün türlerini içerisine alırken Arap dilinde de *fukahâ* (فكاهة) terimi bu konumdadır. Ancak Arapça'da *hezl* (هزل), *du'âbe* (دعابة), *nukte* (نكتة), *tırfe* (طرفه), *latife* (لطيفة) gibi terimler de mizah anlamına gelmektedir.

¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, Beyrut, 1414/1994, 593; el-Cevherî, es-Şihâh tâcu'l-luğa ve şihâhu'l-Arabiyye, thk. Ahmed 'Abdulgafûr 'Attâr, I, Beyrut, 1404/1984, s. 404; el-Feyyûmî, el-Mişbâhu'l-munîr, Beyrut, 1987, s. 218.

² Nesin, Aziz, *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, İstanbul, 1973, s. 15.

³ İbn Manzûr, *Lisân*, II, 593; el-Cevherî, es-Şihâh, I, 404; el-Feyyûmî, el-Mişbâh, 218.

⁴ İbn Manzûr, *Lisân*, II, 593; el-Cevherî, es-Şihâh, I, 404; el-Feyyûmî, el-Mişbâh, 218.

Mizahın terim olarak ne olduğu konusunda bir çok araştırmalar yapılmasına ve değişik görüşler sunulmasına rağmen kesin bir tanımı yapılamamıştır. U. Murzolph'un dediği gibi tek bir kültür içinde bile olsa mizahın tanımını yapmak oldukça zordur.⁵ Ancak genelde sözlü, fiili ve davranış olarak insanı güldüren şaka, fıkra ve taklitlere mizah denmiştir.⁶

2. Genel Olarak Arap Mizahı

Hız Peygamber'in mensup olduğu Arap toplumunun mizahî yönü, tartışma konusu olmuştur.⁷ Meşhur Arap edebiyatçısı ve nüktedanı el-Câhiz'e (ö. 255/869) göre Araplar nüktedan bir mizaca sahiptirler. Çünkü onların gülmenin faydasına inandıkları için çocuklarına çok gülen anlamına gelen *çahhâk* (ضحك) gibi isimler koydukları bilinmektedir. Ayrıca birisini överken de gülüşünden dışları görünüyor anlamına gelen *çâhîku's-sinn* (ضحك السن), akşam gülen anlamında *hessâmu'l-âşiyât* (بسام العشيّات), misafirine güler yüzlü anlamında *heşşun ile'ç-çakıf* (هش إلى الضيف), insanları rahatlatacak şekilde cömert ve neşeli davranan anlamında *zî er-riyye* ve *ihtizâz* kelimelerini kullanırlar.⁸ el-Huşri (ö. 453/1061) Medinelilerin nüktedan mizaçlarını gösteren fıkraları anlatarak onların nükteye meyyal mizaçlarını ortaya koyar.⁹ Şe'âlibî (ö. 429/1038) Medine'nin de içinde bulunduğu Hicaz bölgesinin mizahçı yeteneğinin "*Hicaz'm nüktedanlığı gibi*" atasözlerine yansıdığını belirtmektedir.¹⁰

Arapların mizah terimlerini kullanmaları ve nüktedan mizaçlarının atasözlerine yansımaları, mizahçı yönlerini ortaya koymaktadır. Mizah toplumun sosyal refahıyla orantılı olarak gelişir. Bu sebeple Arapların cahiliye döneminde, Emevî Abbâsî ve daha sonraki dönemlerdeki gibi bir mizahın yaşandığı söylenemez. Zira onların çoğunu ağır çöl şartlarında yaşanan hayatın zorlukları, göçebelik hayatı, çölün sıcak ve soğuğu, onları asık yüzlü, çatık kaşlı ve üzgün insanlar haline çevirmişti. Aralarında da kabile mücadelesi vardı. Bundan dolayı bu mücadelelerinde zaman zaman şiir tarzında hiciv kullanırlardı. Böylece cahiliye

⁵ Murzolph, U., "Humour" md., *Encyclopedia of Arabic Literature*, I. London, 1998, s. 294.

⁶ Fenoglio, Irène - Georjeon, François, *Doğu'da Mizah*, çev. Ali Berktaş, İstanbul, 1999, s. 8; *Meydan Larousse Ans.*, VIII, 852; *Türk Dili ve Ed. Ans.*, VI, 384; *Türk Ans.*, XXIV, 262; Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara, 1995, s. 390.

⁷ Şalâhuddîn el-Munecid ve Enis Ferîha gibi edebiyatçılar, karıştırdıkları zorluklar ve mizaçlarının kabahatini sebebiyle Arapların mizahı ve nüktedan uzak oldukları görüşündedirler. (Bkz. Kuzayha, Riyâd, el-Fukâhe ve'd-çihk, Beyrut, 1414/1994, s. 57-58, Kuzayha, el-Fukâhe fi'l-edebî'l-Endelûsî, Beyrut, 1418/1998, s. 79.) Hüseyin es-Seyyid ise bu iddiaların aksine Arap toplumunun, yaratılışı itibarıyla yumuşak huylu, alay, mizah ve şaka yapmaya meyyal; bundan dolayı da edebî yazılarını ve eserlerini fıkra ve şakalarla süsledikleri görüşündedir. Bkz.: Hüseyin, es-Seyyid 'Abdülhalîm Muhammed, es-Suhrîyye fi edebî'l-Câhiz, Libya, 1988, s. 74.

⁸ el-Câhiz, el-Buhalâ, thk. Tâhâ el-Hâcîrî, Kahire, 1981, s. 6-7.

⁹ el-Huşri, Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî b. Temîm el-Enşârî, *Cenn' u'l-cevâhir fi'l-mulahe ve'n-nevâdir*, thk. Rehâb Hîdır 'Akkâvî, Beyrut, 1413/1993, s. 62, 68-69.

şairi, yönelttiği hicivle hem kendisinin hem de kabilesinin şerefini yücelttiğine inanırdı.¹¹ O dönemde nesir üslubunda mizah örnekleri de bulunmaktadır. Bu tür mizahın bir kısmı, yine kabile taraftarlığı sebebiyle istihzayı ihtiva etmekteydi.¹² Cahiliyede nesir türü mizahın, toplumunun basitliğine paralel olarak kendilerine göre oynadıkları oyun ve eğlence esnasında yapılan şakalarda,¹³ atasözlerinin hikayelerinde,¹⁴ insanlarla hayvanlar arasında geçen gülünç olaylarda,¹⁵ *cin*,¹⁶ *dev* (*es-si' lāi, gūl*),¹⁷ yağmur duası,¹⁸ tedavi¹⁹ ve dini inançlarda,²⁰ gelenek, görenek, kıssa ve efsanelerinde yer aldığı görülür.²¹

Arap toplumu geçirdiği bu zor dönemden sonra hayatlarında dinin ağırlıklı olarak yer aldığı İslamî dönem başladı. Bundan dolayı İslam'ın mizaha bakış açısı üzerinde durulması gereken önemli bir konu olduğu anlaşılmaktadır.

3. İslam'da Mizah

İslam'ın ilk yıllarında müslüman Arapların İslam'ın öğretilerini yaymaları ve müşriklerle savaşmaları sebebiyle eğlenmeğe ve mizaha vakit bulamadıkları, hayatlarında mizahın yer almadığı ve sonuçta İslam'da mizahın olmadığı;²² ayrıca "Yaptıklarının bir cezası olarak az gülsünler ve çok ağlusınlar"²³ ayeti de gülmeyi, dolayısıyla mizahı yasakladığı iddia edilmektedir. Ancak Zemaşşerî (ö. 528/1134).

¹⁰ Şe'ālibî, Ebū Mansūr 'Abdulmelik b. Muḥammed en-Nisābüri, *Şimāru'l-kutüb fi'l-muḍāf ve'l-mensüb*, thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrāhīm, Kahire, t.y., s. 548. Ayrıca bkz.: Ma'rūf, Nāyif, *Tarāif ve nevādîr min 'uyūni'l-turāsi'l-'Arabî*, I, Beyrut, 1412/1992, s. 46.

¹¹ Dayf, Şevkî, *Tārīḫü'l-edebi'l-'Arabî / el-'Aşru'l-Cāhili*, Kahire, 1994, s. 195; Fares, Bicher, "Hiciv" md., İA, V/1, İstanbul, s. 473.

¹² Kuzayha, *Fukāhe*, s. 82.

¹³ el-Cāhiz, *Kitābu'l-hāyevān*, neşr. 'Abdusselam M. Hārūn, VI, Mısır, 1384-89/1964-69, s. 145-146; Kuzayha, *Fukāhe*, s. 88; Bozkurt, Nebî, "Eğlence" md., DİA, X, İstanbul, 1994, s. 483-484; Bozkurt, Nebî, *Hadislerde Folklor Eğlence*, İstanbul, 1997, s. 50-54.

¹⁴ Kuzayha, *Fukāhe*, s. 102-103.

¹⁵ el-Meydānî, Ebu'l-Faḍl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrāhīm en-Nisābüri, *Mecme' u'l-emṣāl*, II, thk. Na'im Huseyin Zerzūr, Beyrut, 1408/1988, s. 316.

¹⁶ Cahiliye Arapları cinlerden korkar ve onların zararlarından korunmak için ilginç yollara başvururlardı. Şu mizahî olay bunun örneğidir: "Bir adam ev yapar, sonra da evi hoş bulursa bir kurban keserdi. Bu kurbanı kesmesine karşılık cinlerin onun ailesine zarar vermediğine inanırdı. Bu kurbanı cin kurbanı (*zebhu'l-cin*) denirdi." Bu adet hadisle yasaklandı. Bkz.: İbn Manzūr, a. g. e., XIII, 97.

¹⁷ Bir kısım cahiliye şairlerinin şiirlerinde ve kıssacıların hikayelerinde geçen *es-si' lāi* (*gūl*) un) hayalden ibaret çöl canavarı olduğu dile getirilmektedir. Ayrıca Araplar onun cinlerin dışısı olduğuna ve devamlı çöllerde kaldığına inanmaktadırlar. Bkz.: el-Mes'ūdî, el-Huseyn b. 'Ali, *Murūcu'z-zeheb*, thk. Muḥammed Muhyiddin Abdullhamid, II, Beyrut, t.y. 155-157. Ayrıca bkz.: Çelik, Ali, "Asr-ı Saadet'te Halk İnançları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, V, İstanbul, 1994, s. 373-377; Çelebi, İlyas, "Gül" md., DİA, XIV, İstanbul, 1996, s. 177.

¹⁸ Cahiliye Arapları yağmur yağmasını istedikleri zaman toprağa su dökerlerdi. Fakat suyu, ağacın yüksek yerinden dökmesi daha tercihe şayandı. Zira onlara göre büyücü olağanüstü bir gücün temsilcisiydi. Büyü ve din onlara göre aynı ve ikisi birbirlerinden ayrılmazdı. Bkz.: Kuzayha, *Fukāhe*, s. 111.

¹⁹ Kuzayha, *Fukāhe*, s. 112.

²⁰ İbn Kuteybe, Ebū Muḥammed 'Abdullah b. Muslim ed-Dineverî, 'Uyūnu'l-aḥbār, thk. Yūsuf 'Ali Tavîl, II, Beyrut, 1985, s. 68.

²¹ Cahiliye mizahı hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Doğan, Yusuf, *İkinci Abbasi Dönemi'nde Mizah* (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa, 2004, s. 83-85.

²² Muruvve, Yūsuf Ahmed, *Nevādiru a'lāni'l-fukāhe*, Beyrut, 1412/1991, s. 14.

²³ Tevbe, 9/82.

bu ayette anlatılan yasaklamanın müslümanlardan ziyade cihattan geri kalan münafıklarla ilgili olduğu görüşündedir. Zira onlar yaptıklarının karşılığı olarak Cehennemle cezalandırılacağından dolayı gülmeleri yerine ağlamaları ile tehdit edilmektedirler.²⁴ Bu ayetten gülmenin yasaklığı ile ilgili herhangi yorumun çıkması söz konusu olamaz. Çünkü "Güldüren de ağlatan da O'dur" ayetinde olduğu gibi Allah gülmeyi insanın rahatlaması için yaratmıştır.²⁵ Ayrıca bu ayet, gülmenin dolayısıyla mizahın fitri olduğunu ortaya koymaktadır. Kur'an'da gülme (*dhik*)'nin fitrattan geldiği anlaşılan ayetin dışında gülme, Hz. İbrahim'e Lut kavminin helak haberini vermeye gelen meleklerle ilgili ayette sevinmek anlamında geçmektedir.²⁶ el-'Akkād bu olayda Hz. İbrahim'in hanımı Sare'nin gelen habere gülmesi, bir taraftan sevinç diğer taraftan şaşırma olmasından dolayı mizahî olarak değerlendirmektedir.²⁷ Yine Firavun ve kavminin ileri gelenlerinin Musa'nın sözlerine²⁸ ve inkarcıların Hz. Nuh'un Tufan'a karşı gemi yapmaya başladığında ona gülmelerinin²⁹ geçtiği ayetlerde de alay anlamındadır. en-Neml Suresi'nde bir karıncanın Hz. Süleyman'ın ordusunun kendilerini çiğnememeleri için yuvalarına girmesi ile ilgili çağrısına tavrı, *tebessüm* ve *dhik* (gülme) kelimeleri ile şöyle anlatılmaktadır: "*Fetebesseme dahiken min kavlihā (فتبسم ضاحكا من قولها = Onun sözünden dolayı gülerек tebessüm etti.*"³⁰ Bu olayda büyük bir iktidar sahibi Hz. Süleyman ile küçük cüsseli karınca bir karededir. Böyle iki zıt varlığın biraraya gelmesi mizaha sebep olmaktadır.³¹ Nitekim nüktedan el-Cāhiz de bu olayın mizahî olduğunu şöyle izah eder: "*Bir çocuğun sözü, çok hoş bir nevâdir (fikra), bir mecnun hakkında dinlenen bir fikra gibi mizahî olaylar insanları güldürür. Aynı şekilde bana (el-Cāhiz'e) göre Hz. Süleyman, küçük karıncanın yaptığı gülmeye bulmasından dolayı gülmüştür.*"³²

İslam'da mizahın yasaklığına dair delillerinden bir diğeri de "*Onlar lağv yani boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler*"³³ ayetidir. Bu ayetteki *lağv*'in *hezl* (mizah) anlamını da ihtiva etmesi sebebiyle mizahtan yüz çevrilmesi, yani mizahın yasaklığı anlaşılmaktadır.³⁴ Halbuki bu ayetteki *lağv*, Allah'ın emrinin dışına çıkmak, yani ona itaat etmemektir.³⁵ Ancak Kur'an'da insanları küçük düşürmek

²⁴ Zemaşşerî, Cürullâh Maḥmūd b. 'Umer, el-Keşşâf, II, y.y., t.y., s. 296.

²⁵ Zemaşşerî, el-Keşşâf, IV, 428.

²⁶ Hüd, 11/71.

²⁷ el-'Akkād, 'Abbās Maḥmūd, C'ulhā ed-dāhik el-mudhik, Beyrut, 1969/1379, s. 90.

²⁸ Mu'minün, 23/110.

²⁹ Necm, 53/52-61.

³⁰ Neml, 27/19.

³¹ Zıt kavramları ve nesnelere biraraya getirme mizah tekniklerinden sayılmaktadır. Bkz., Doğan, a. g. e., s. 43, 80.

³² el-Cāhiz, el-Hayevān, IV, 20.

³³ Mu'minün, 23/3.

³⁴ Zemaşşerî, el-Keşşâf, III, 175; İbnu'l-Haṭib, "el-Muzāh ve'l-fukāhe fi'l-İslām", er-Risāletu'l-İslāmiyye, s.y. 21, s. 43.

³⁵ İbnu'l-Haṭib, "el-Muzāh ve'l-fukāhe fi'l-İslām", er-Risāletu'l-İslāmiyye, s.y. 21, s. 43.

gibi sebeplerle yapılan alay: “*Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın...*”³⁶ gibi ayetler ile kesin olarak yasaklanmaktadır. Ayrıca Kur’an’da inkarcıların inananlarla alay etmeleri ile ilgili örnekler de yer almaktadır.³⁷

Mizahın yasak oluşu ile ilgili görüşler, bazı hadislerin yorumundan kaynaklanmaktadır. Halbuki bu konuda, gelen şu rivayette, insanın vakarını ve ciddiyetini ayaklar altına alacak şekilde yapılan mizah kötülenmiştir: “*Arkadaşınla tartışma ve şakalaşma!*”³⁸ Aynı şekilde kahkahalarla gülmeyi yasaklayan rivayetler de bulunmaktadır: “*Çok gülme, zira çok gülme kalbi öldürür.*”³⁹ Hz. Ali’nin (ö. 33/653) şu sözleri de bu hadisleri desteklemektedir: “*Çok mizah ciddiyeti azaltır, kimin şakacı mizacı daha galip gelirse aklı fesada uğrar, kim çok şaka yaparsa ciddiyeti yok olur.*”⁴⁰ İslam büyüklerinden bir kısmı da aynı düşünceden hareketle mizahın yasaklanması ile ilgili görüşü savunmuşlardır. Bunlardan Ebū Sulaymān ed-Dārānī (ö. 215/830): “*Mizahı kötü görüyorum, zira o haktan uzaktır.*”⁴¹, Ömer b. ‘Abdülaziz (ö. 101/719) de: “*Mizahı sakın! Çünkü çirkinliği celbeder ve kalplerde kin bırakır.*”⁴² ve el-Ahnef b. Kaıs (ö. 72/691) da: “*Şakacı efendi olamaz ve mizahçıya tazim gösterilmez.*”⁴³ demişlerdir.

Bütün bu rivayet ve görüşlere baktığımızda, insanın ciddiyetini yok eden ve onu hafif alan, kin ve düşmanlığa sebep olan mizahın yasaklandığı ve bunun dışındaki durumlarda da izin verildiği anlaşılmaktadır. Zira yaşadığı dönemde insanların en güler yüzlüsü olan Hz. Peygamber,⁴⁴ mizahı yasaklamak şöyle dursun, bir psikolog edası ile onun bir ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Nitekim sahabeden Hanzala b. Rebī‘ (ö. 45/665), evinde ailesi ile şakalaşarak gültüp eğlenmesi üzerine münafik olduğu düşüncesine kapılmış ve durumunu anlatmak için Hz. Peygamber’in yanına gelmiştir. Onun içinde bulunduğu sıkıntılı halini fark ederek şöyle demiştir: “*Ey Hanzala! İnsan bazen öyle olur, bazen böyle olur.*”⁴⁵

Hz. Peygamber bizzat şaka yaparak da mizahın bir ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Bir gün Ebū Hureyre (ö. 74/693), Hz. Peygamber’in hareketini anlayamamış ve bu hareketi beklememiş olmalı ki, yaptığı karşısında: “*Ya*

³⁶ Hucurat, 26/11.

³⁷ Kur’an’da alaya ilgili ‘Abdulhalim el-Hifnī, *Uslūbu’s-suḥrīyye fi’l-Kur’āni’l-Kerīm* adlı bir eser telif etmiştir (Kahire, 1987).

³⁸ Tirmizî, Birr, 58.

³⁹ Tirmizî, Zühd, 2; İbn Mâce, Zühd, 19, 24.

⁴⁰ Muruvve, a. g. e., s. 14-15.

⁴¹ el-Huşrî, a. g. e., s. 49.

⁴² el-Huşrî, a. g. e., s. 49; Zemaḫşerî, el-Mustaḫşā fî emşālî’i-‘Arab, I, Beyrut, 1408/1987, 452.

⁴³ el-Huşrî, a. g. e., s. 49.

⁴⁴ Tirmizî, Menākıb, 10; Ahmed b. Hanbel, a. g. e., IV, 190.

⁴⁵ İbn Mâce, Zühd, 28; el-Bağdādî, Ebū Bekr Ahmed b. ‘Ali b. Şābit el-Haḫīb, *Kitābu’t-taḫfīl ve ḫikāyātu’t-tufeylyyyīn fî aḫbārihim ve nevādirihim ve eş’ārihim*, thk. ‘Abdullah ‘Abdurrahīm ‘Useylān, 1406/1986, s. 59; İbnu’l-Cevzî, Ebū Muḫammed Muḫyiddīn Yūsuf b. ‘Abdirrahmān b. ‘Ali et-Teymî el-Bekrî, *Aḫbāru’l-ḫamḫā ve’l-muḡaffelīn*, Beyrut, 1405/1985, s. 6.

Rasulellah! Bize şaka mı yapıyorsun?" diye sorunca o da: "Evet, ben şaka yaparım, fakat sadece doğruyu söylerim" cevabını vermiştir.⁴⁶

Hz. Peygamber şaka yaparken dikkat edilmesi gereken kurallar olduğunu belirtmiştir. Ebū Hureyre hadisinde olduğu gibi mizahı, yalan ve uydurma sözler söyleyerek, bir anlamda insanlara manen zarar verecek şekilde yapmamak, şaka ile de olsa bir kişinin malına el koymamak⁴⁷ herhangi bir kimseyi korkutmamak ve tedirgin etmemek⁴⁸ gibi kurallar bunlardan bir kısmıdır.

Yukarıda geçen sözlerinden onurlu bir mizaha olumlu bakan Hz. Ali'nin insan psikolojisi açısından konuya bakarak şu sözleri ile onu teşvik etmiştir: *"Bedenler yorulduğu gibi gönüller de yorulur ve usanır. Kalplerinizi dinlendirin ve ona ulaşacak hikmet yollarını arayın."*⁴⁹ Aynı şekilde sahabelden İbn 'Abbās (68/687) da arkadaşlarıyla oturduğu zaman bir süre konuşur. *"Sohbeti değiştirin"* diyerek Arap hikayelerini anlatır ve bunu tekrar tekrar yapardı.⁵⁰

Ayetler, hadisler ve İslam alimlerinin görüşlerinden mizahın yasaklanmadığı, ancak bir kısım sınırlar getirildiği anlaşılmaktadır. Getirilen sınırların insanın onuru ve ciddiyetini korumaya yönelik olduğu görülmektedir.

4. Hz. Peygamber Döneminde Mizah

İslam kültüründeki mizah anlayışının belirlenmesinde Hz. Peygamber'in konumu önemlidir. Zira o çok neşeli bir mizaca sahip olması sebebiyle sözlü ve fiili olarak şakalarını çocuk, genç, yetişkin ve ihtiyar herkese yapmıştır. O çocuklardan torunları Hz. Hasan (ö. 97/715-16) ve Hüseyin (ö. 61/680) ile çocukluğundan itibaren uzun yıllar yanında bulunan Enes'le (ö. 93/711) şakalaşmıştır.⁵¹ Cābir'in (ö. 74/693) anlattığına göre Hz. Peygamber Hasan ve Hüseyin'i sırtına bindirir, dört el üzerinde yürüyerek *"Deveniz ne güzel deve, siz de ne iyi binicilersiniz"* diyerek onları taşır⁵² ve yine Hz. Hasan'ı *"Yaramaz, haylaz"* diye çağırırdı.⁵³ O Enes'in ailesini de zaman zaman ziyaret ederdi. Bu ziyaretlerin birisinde kardeşi 'Umeyr'i çok üzgün görünce sebebini sorar. Onlar da çok sevdiği ve devamlı oynadığı

⁴⁶ Buḥārī, *Edebu'l-mufred*, İhk. Muḥammed 'Abdulkādir 'Aḫā, (Bab: 133, Hadis: 265), Beyrut, 1410/1990, s. 89; Tirmizī, *Birr*, 57; Ebū Dāwūd, *Edeb*, 92.

⁴⁷ Bir hadiste Hz. Peygamber bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: *"Şakın sizden biriniz kardeşinizin atasını ne şaka ne de ciddi alsın. Her kim aldı ise geri iade etsin."* Bkz.: Tirmizī, *Fiten*, 3.

⁴⁸ Böyle şaka şu hadisle yasaklanmıştır: "Sahabe Hz. Peygamber'le birlikte yolculuğa çıkarlar. O esnada birisi uyur. Şaka maksadıyla (yüzüne) ip sarkıtırlar. Bunun üzerine o kişi korkmuş bir şekilde uyanır. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurur: *"Bir müslümanın diğer bir müslümanı korkutması helal olmaz."* Bkz.: Ebū Dāwūd, *Edeb*, 93.

⁴⁹ İbnü'l-Cevzī, *Ḥamkâ*, s. 6-7.

⁵⁰ İbnü'l-Cevzī, *Ḥamkâ*, s. 7-8.

⁵¹ el-Ḥanefī, a. g. m., *el-Kāfile*, s.y. 4, s. 48; Rozenhal, Franz, *Erken İslam'da Mizah*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul, 1997, s. 7; Köten, Akif, "Asr-ı Saadette Mizah", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, IV, İstanbul, 1994, s. 464.

⁵² Heysemī, Nüreddin, *Mecme' u'z-zevāid ve menbe' u'l-fevāid*, IX, Beyrut, 1408/1988, s. 182.

⁵³ Buḥārī, *Buyū'*, 49; Libās, 60; Ahmed b. Ḥanbel, *el-Muşned*, II, İstanbul, 1981, s. 331, 532.

kuşunun öldüğünü söylerler. Hz. Peygamber, küçük bir çocuk olmasına rağmen ona taktığı lakapla: “Ey ‘Umeyr! Ne oldu Nuğeyr’e?”⁵⁴ diyerek şakalaşır ve üzüntüsünü hafifletir. Daha sonraları her gördüğünde böyle diyerek onunla şakalaşır.⁵⁵ Burada Hz. Peygamber’in isimlerin sonunda hoş değişiklikler yaparak mizah yaptığı, yani (r harfini kullanarak) seci ile mizah yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber on yaşından itibaren Enes’le: “Yā ze’l-uzuneyn (Ey iki kulaklı)” diyerek şakalaşır.⁵⁶ Hz. Peygamber çocuklarla şakalaştığı gibi örnek bir aile reisi olarak ailesi ile baş başa kaldığında onlarla da şakalaşır.⁵⁷

Ö dini öğretmek, ahlaki terbiye vermek, Allah rızasını kazanmak, sevgi ve muhabbet bağı kurmak; gam, keder ve sıkıntılarını gidermek amacıyla sahabeden yetişkinlere de şakalar yapmıştır.⁵⁸ Hz. Peygamber’in yaptığı bu şakalardan bir kısmına yer vereceğiz. Bir gün kendisini bir deveye bindirmesini isteyen bir sahabiyeye “*Seni deve yavrusuna bindireyim*” şeklinde verdiği cevabına şaşırıldığını gören Hz. Peygamber tebessüm eder ve: “*Bütün develer, bir ana devenin yavrusu değil midir?*” demek suretiyle şaka yaptığını ihsas eder.⁵⁹ Enceşe isminde bir sahabe Veda Haccı dönüşünde Hz. Peygamber’in hanımlarını taşıyan develeri sürmektedir. Yanık sesi ve hızlı ritmiyle söylediği şarkılar develeri coşturunca Hz. Peygamber: “*Ey Enceşe! Yavaş sür billurları kırmayasın*” diyerek hanımların nazik olduklarını, bu süratten incinebileceklerini ima suretiyle şaka yapar.⁶⁰ Cennete girmek için dua etmesini isteyen Ensarlı ihtiyar kadına Hz. Peygamber: “*Sen bilmiyor musun, ihtiyarlar cennete girmez*” deyince, kadın üzüntüsünden ağlamaklı hale gelir. Hz. Peygamber gülerek, “*Sen hiç ‘Onları (kadınları) bakire, eşlerine düşkün ve hepsini aynı yaşta kılmışızdır’⁶¹ ayetini okumadın mı?*” dedi.⁶² Hz. Peygamber onun ihtiyar haliyle değil de, genç olarak cennete gireceğini böyle bir şakayla bildirmiştir. Onun yaptığı en meşhur şakalardan birisi de bir kadına kocasının gözünde ak olduğunu söylemesiydi. Kadın üzgün bir halde kocasına gelir ve Hz. Peygamber’in kendisi hakkında söylediklerini aktarınca adam bunun bir hastalıktan ziyade herkesin gözünde bulunan beyazlığı kastettiğini belirtir.⁶³ Ayrıca Horoz kurban etmek isteyen müezzın Bilāl’e (ö. 20/6-11): “*Bir müezzın diğer müezzını kurban eder mi?*”⁶⁴ ve

⁵⁴ Nuğeyr (نغیر) kelimesi muğır (مغیر)’ın ism-i tasğiri - küçültme ismi-dir.

⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, a. g. e., III, 188; Tirmizî, Bîr, 56.

⁵⁶ Tirmizî, Bîr, 57.

⁵⁷ İbn Manzûr, a. g. e., XIII, 523.

⁵⁸ Zeynû, Muhammed b. Cemil, Adâbu’l-İslâm fî’l-muctemâ’, ‘Ummân, 1401/1981, s. 5.

⁵⁹ Buḥârî, Edebu’l-mufred, s. 89 (B. 133, H. 268); Tirmizî, Bîr, 57; Ebû Dâvûd, Edeb, 84; el-İşfehâni, a. g. e., I, 282; Nuveyrî, Şihâbüddin Ahmed b. ‘Abdüvchhab, Nihâyetu’l-ereb fî funûni’l-edeb, IV, Kahire, t.y., s. 4; İbnü’l-Cevzî, Ezkiyâ’, Kahire, 1304, s. 140.

⁶⁰ Dârimî, İsti’zân, 65; Buḥârî, Edebu’l-mufred, s. 88. (Bab: 133, Hadis: 264).

⁶¹ Vâkıa, 56/35 - 36.

⁶² el-İşfehâni, a. g. e., I, 282; Nuveyrî, a. g. e., IV, 3.

⁶³ İbnü’l-Cevzî, Ezkiyâ’, s. 140; Nuveyrî, a. g. e., IV, 3.

⁶⁴ Maḥmûd ‘Alî, a.g.m., el-Va’yu’l-İslâmî, sayı 410, s. 41.

acele çağırıldığı bir adamın yeni banyo yapmış halde geldiğinde işini aceleye getirdiğini söyleyerek şakalar yapmıştır.⁶⁵

Hz. Peygamber sahabeye şakalar yaptığı gibi sahabe de ona zaman zaman şakalar yapmıştır. Hz. Peygamber ise onların bu şakalarına tebessüm veya mukabil bir şakayla cevap vermiştir.⁶⁶ Bunlardan da bir iki örnek verebiliriz. Tebuk seferinde 'Avf b./Mâlik (ö. 73/692). küçük bir deri çadırda bulunan Hz. Peygamber'in yanına gelir, selam verir, selamını aldıktan sonra Hz. Peygamber: "İçeri gir" deyince o da: "Bütün vücudumla mı yoksa yarısıyla mı ya Rasulellah?" deyince "Evet, bütün vücudunla" der.⁶⁷ Yukarıda Câbir rivayetinde de geçtiği gibi Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Hasan ve Hüseyin'i iki omuzuna oturtmuş halde görünce onlara: "Altınızdaki at ne kadar kıymetlidir?" diye şaka yapar. Her ne kadar Hz. Ömer, Hasan ve Hüseyin'e hitap etmişse de Hz. Peygamber Hz. Ömer'e: "Onlar da ne iyi binicidirler!" diye karşılık verir.⁶⁸ Hz. Peygamber kendisinin bineğe benzetilmesine kızmamış, hatta esprili olarak cevap bile vermiştir.

Hz. Peygamber'i her konuda kendisine örnek alan sahabe de kendi aralarında şakalaşmışlardır. Bu konuda en-Neçâ'î'ye şöyle soru soruldu: "Sahabe şakalaşıp gülerler miydi? O da: Evet! Kalplerindeki iman da köklü dağlar gibiydi."⁶⁹ Onların bu durumunu tabiiüncü Bekr b. Abdillâh el-Muzenî (ö. 106/724) şöyle ifade eder: "Hz. Peygamber'in sahabeleri birbirlerine karpuz atarak şakalaşırlardı."⁷⁰

O dönemde ileri gelen sahâbilerden Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634), Ömer, Osman (ö. 35/655) ve Ali'nin mizaha olumlu baktığı yaşanan mizahî olaylardan anlaşılmaktadır. Mesela, Hz. Ebu Bekir'in böyle bir tavır sergilediğini Busra'ya ticaret için gittiklerinde Nu'aymân'ın orada arkadaşı Suveybi'i satmasını konu alan şakaya hoşgörüsü ve zaman zaman verdiği hazırcavaplar göstermektedir.⁷¹ Onun hazırcavaplılığı şu olayda görülür: Bir gün elinde elbise olan bir şahsa elindeki elbisesinin satılık olup olmadığını sorunca adam: "Lâ ve aşlahakellâh (لا و أصلحك الله) = Hayır, Allah iyiliğini veresice" diyeceği yerde yanlışlıkla "Lâ aşlahakellâh (لا و أصلحك الله) = Allah iyiliğini vermesin" diye cevap verince bu yanlışı anlayan Hz. Ebu Bekir: "Keşke, Lâ ve aşlahakellâh (لا و أصلحك الله) = Hayır, Allah iyiliğini veresice- deseydin de bana yâhacağın duayı beddua ile karıştırmasaydın" der.⁷²

Hz. Ömer de ciddi ve disiplinli birisi olmasına rağmen hem ailesi hem de tebaasından bir kısım insanlarla şakalaşmaktan geri kalmamıştır. Yukarıda zikrettiğimiz olayda Hz. Peygamber'e yaptığı şaka bunu ispat etmektedir. el-Câhiz

⁶⁵ Buḥārî, Vuḍū', 34.

⁶⁶ Kötten, a. g. m., Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm, IV, 466.

⁶⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 92; İbn Mâce, Fiten, 25.

⁶⁸ Heysemî, a. g. e., IX, 181-182.

⁶⁹ Ma' rûf, a. g. e., I, 7; Maḥmûd 'Ali, a. g. m., el-Va'yu'l-İslâmî, s.y. 410, s. 41.

⁷⁰ Buḥārî, Edebu'l-mufred, s. 89. (Bab: 133, Hadis: 266).

⁷¹ Hz. Ebû Bekir'in hazırcavaplılığı ile ilgili örnek için bkz.: İbn Kuteybe, a. g. e., II, 216-217.

⁷² eṣ-Şe'âlibî, Letâifu'l-luṭf, thk. 'Umer el-Es'ad, Beyrut, 1407/1987, s. 28.

onun şakalaşması konusunda şunları anlatır: “Hz. Ömer asık suratlı olmasına rağmen: *Biz ailemizle baş başa kaldığımızda sizin gibiyiz (şaka yaparız)*, derdi.”⁷³ O zaman zaman sıradan insanların yanlış tavırlarını eleştirmek amacıyla şakalar yapmıştır. Bir gün Hz. Ömer önemsemeden namaz kılan bir bedeviye baktı. Bedevî namazı bitirdiğinde duasında: “*Ey Allah'ım! Beni hurilerle evlendirdin*” deyince Hz. Ömer: “*Be adam! Parayı iyi ödemedin, ancak dünür olduğun kadının daha kıymetlisine talip oldun*” dedi.⁷⁴ Halifelerden Hz. Osman'ın da aşağıdaki Nu'aymân'ın şakasına tepki göstermemesinden mizaha hoşgörü ile baktığını anlamaktayız. Yine yukarıda Hz. Ali'nin⁷⁵ mizahla ilgili görüşlerine yer vermiş ve onun seviyeli bir mizahı destekleyen bir halife olduğunu söylemiştik.⁷⁶

O dönemde sahabeden bir kısım şahıslar şakacılıkları ile meşhur olmuşlardır. Bunlardan birisi de Nu'aymân'dı.⁷⁷ Onunla ilgili olarak Busra'ya ticaret için gittiklerinde orada arkadaşı Suveybî'yi satması,⁷⁸ Hz. Peygamber'e bal hediyesi,⁷⁹ bedevîye deve kestirmesi,⁸⁰ müşriklere anlattığı kehanetlerle ilgili olay,⁸¹ Ebu Sufyân'la dalga geçmesi⁸² ve âmâ sahabî Maḥreme'ye Hz. Osman'ı dövdürdüğü olay,⁸³ kaynaklarda geçmektedir. Nu'ayman'dan başka sahabeden

⁷³ el-Câhiz, Resâil, III, 96.

⁷⁴ Nuveyri, a. g. e., IV, 3.

⁷⁵ Hz. Ali hazırcıevaplılığını muhataplarına verdiği cevaplarda göstermiştir. Bir Yahudi bir gün ona Hz. Peygamber vefat eder etmez Ensar'ın halifenin kimden olacağı ile ilgili tartışma başlatmasını eleştirince Yahudi'ye şöyle cevap vermiştir: “*Kızıldeniz'i geçer geçmez Hz. Musa'dan kendinize put yapmasını istediniz.*” Bkz.: Maḥmūd 'Ali, a. g. e., el-Va'yu'l-İslâmî, sayı 410, s. 42.

⁷⁶ İbn 'Abdirabbih, Ebü 'Umer Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî el-Endelüsî, el-'İkdu'l-ferîd, thk. Ahmed Ermin, İbrâhîm el-Ebyârî, 'Abdusselâm M. Hârûn, IV, Kahire, 1949, s. 6-8; el-Mes'ûdî, a. g. e., III, 46-47.

⁷⁷ Nuveyri, a. g. e., IV, 3.

⁷⁸ Bu olay Hz. Peygamber'in vefatından bir yıl önce olmuştu. Hz. Ebü Bekir, Nu'ayman ve arkadaşı Suveybî'le birlikte ticaret için Busra'ya gitmişti. Nu'aymân eşyalarının başında bekleyen Suveybî'ye dedi ve ondan, yiyecek bir şeyler istedi. Suveybî, Ebü Bekir gelmeden olmaz deyip reddedince Nu'aymân: “*Vallâhi! Seni kızdıracak bir iş yapacağım*” dedi ve az ileride bulunan deve tüccarlarına gitti. Onlara: “*Maharetlî bir Arap kölem var, satın alırsanız? Fakat o çok komuşkan biridir, helki size, ben hür bir insanım diyebilir. Eğer almayacaksanız, kölemi bana karşı kötülük yapmaya sevketmeyiniz*” dedi. Onlar da: “*Hayır! Onu, on deveye alırsın*” deyince Nu'aymân develere doğru gitti, onları bağladı ve daha sonra alıcıların yanına geldi, Suveybî'yi göstererek: “*İşte bu, buyurun alın*” dedi. Onlar da Suveybî'ye kendisini satın aldıklarını söyleyince: “*O yalancısıdır, ben hür bir insanım*” dediyse de aldırmadılar ve “*Tamam, o senin durumunu bize bildirdi*” deyip ipi boynuna geçirdiler ve götürdüler. Az sonra Hz. Ebü Bekir geldi. Durum kendisine anlatılınca arkadaşlarıyla gitti, develeri geri verip Suveybî'yi kurtardı. Sefer dönüşü olay Hz. Peygamber'e anlatılınca, ashabî bir yıl boyunca buna güldüler. Bkz. Ahmed b. Hânel, a. g. e., VI, 316; İbn Mâce, Edeb, 24; İbn 'Abdilber, Ebü 'Umer Cemâlüddin Yûsuf b. 'Abdillâh b. İsmâ'îl, a. g. e., VI, 464; İbn Hâcer, Ebu'l-Faḍl Şihâbüddin Ahmed b. 'Ali Muhammed Becâvî, IV, Beyrut, 1409/189, s. 1526-1527; İbn Hâcer, Ebu'l-Faḍl Şihâbüddin Ahmed b. 'Ali Muhammed el-'Askalânî, el-İşâbe fî temyizi's-Sahebe, thk. 'Ali Muhammed Becâvî, VI, Beyrut, 1412/1992, s. 464; Nuveyri, a. g. e., IV, s. 3-4; el-Huşrî, a. g. e., s. 53.

⁷⁹ İbn 'Abdilber, a. g. e., IV, 1529; İbn Hâcer, a. g. e., VI, 464; Nuveyri, a. g. e., IV, s. 4.

⁸⁰ İbn 'Abdilber, a. g. e., IV, 1527; İbn Hâcer, a. g. e., VI, 465.

⁸¹ İbn Hâcer, a. g. e., VI, 466.

⁸² İbn Hâcer, a. g. e., VI, 465.

⁸³ Hz. Osman zamanında geçen bu olayda Maḥreme 115 yaşında ve kördü. Bir gün mescitte otururken küçük abdest bozmak için kalkar. Gözleri görmediğinden nereye gittiğini fark edemez ve mescid dışına çıktığını zannederek oturmak ister. Etrafındakiler mescitte olduğunu ikaz edince bundan vazgeçer. Bu

Bureydetu'l-Esedî,⁸⁴ Hz. Ali'nin kardeşi 'Aķil⁸⁵ ve ođlu Hasan,⁸⁶ Ebū Hureyre,⁸⁷ Mu'āviye b. Ebī Süfyan⁸⁸ ve 'Abdullah b. Revāha,⁸⁹ İbn Ebī 'Atīķ 'Abdullah,⁹⁰ gibileri şakaları ve hazırecvaplılıkları ile tanınmışlardır.

Sonuç

Kur'an ayetleri, Hz. Peygamber'in ve sahabenin şakalarına dayanarak İslam'ın vakarlı mizaha izin verdiği ve insanların şahsiyetini ayaklar altına alan mizahın yasaklandığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu konuda Hz. Peygamber'in konumunun çok önemli olduğu görülmüştür. O ihtiyaç olduğu bir zamanda şaka yaparak yerli yerinde mizahın nasıl yapılacağını göstermiştir. Bunu yaparken de doğru ve gerçek sözleri kullanarak içinde buldukları stresli ortamdan çıkarmış ve insanın onurunu ayaklar altına da almamıştır. Böylece mizahın nasıl yapılacağını pratik olarak uygulayarak göstermiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'i örnek alan başta eşi, halifeler ve sahabe onun gibi tavır göstererek şakalar yapmışlar ve kendilerine yapılan şakaları da hoşgörü ile karşılamışlardır. İslam'ın ilk dönemindeki mizaha bu bakış açısı ve mizah örnekleri, mizah edebiyatının gelişmesinde önemli bir etken olmuştur.

esnada yanına gelen Nu'aymān onu biraz öteye, mescidin öbür köşesine götürür fakat iş isten geçmiştir Mahreme, bevlitemeye başlayınca etrafındakiler yine, mescide bevlidiyorsun diye bağırlar. Mahreme, buraya kendisini kimin getirdiğini sorar. Nu'aymān olduğunu öğrenince de: "Eğer onu bir elime geçirirsem, vallahi bu asayı kafasına indireceğim" diye yemin eder. Aradan biraz zaman geçer, yine bir gün mescitte Mahreme'ye rastlar. Halife Hz. Osman da mescitte namaz kılmaktadır. Hz. Osman namaz kılarken kendisini namaza verir, dışarıyla ilgisini keserdi. Nu'aymān Mahreme'nin yanına gelir ve ona: "Hilā Nu'aymān'a kızıyor musun?" der. O da: "Evet, o nerede, bana göster" der. Nu'aymān da Hz. Osman'ın yanına götürür ve "İşte bul!" deyince Mahreme hemen asasını kaldırır ve Nu'aymān diye Hz. Osman'ın kafasına indirir. Bu olaydan sonra Mahreme'nin akrabaları Nu'aymān'ı cezalandırmak için toplanırlar fakat Hz. Osman, Bedir ehlinde olduğu için bunu şapmalarına izin vermez. Bkz. İbn 'Abdİlber, a. g. e., IV, 1528-1529; İbn Hacer, a. g. e., VI, 465.

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, Mihcen b. el-Edrā'dan Deccāl'la ilgili rivayet ettiği hadiste Bureydetu'l-Esedî'nin şakacı özelliğinden *Şāhİhu muzāhİhi* sözleriyle bahseder. Bkz.: Ahmed b. Hanbel, a. g. e., V, 32.

⁸⁵ Akil iyi bir belagat ve hazırecvaplılık yeteneğine sahipti. Bkz.: el-Cāhİz, el-Beyān ve't-tebyīn, I, Beyrut, 1414/1993, s. 304; İbnu'l-Esir, Usdu'l-gābe fi ma'rifeti ehli's-Sahabe, III, Beyrut, 1409/1989, s. 561; Ziriklī, Hayruddīn, el-A'İān, IV, Beyrut, s. 242.

⁸⁶ Hz. Ali'nin oğlu Hasan kibar ve nüktedan mizaca sahipti. Bir defasında kendisine ve babasına söven şahsa kibar davranmış ve onu evinde de misafir olarak ağırlamıştır. Onunla ilgili mizah genelde Mu'āviye ve ailesi ile ilgiliydi. Bunlarda da susturucu cevaplar vermiştir. Bkz.: el-Huşrī, a. g. e., s. 73-74; İbn Hallikān, Ebu'l-Abbās Şemsu'd-dīn Ahmed, b. Muḥammed b. Ebī Bekr, Vefeyātu'l-u'yan ve enbāu ebna'iz-zemān, II, Beyrut, 1398/1978, s. 65-69.

⁸⁷ Durmuş, İsmail, "Hezl" md., DİA, XVII, İstanbul, 1998, s. 304-305; Hüseyin es-Seyyid, a. g. e., s. 73.

⁸⁸ İbn Kuteybe, a. g. e., I, 438; el-Huşrī, a. g. e., 74-75.

⁸⁹ el-Huşrī, a. g. e., 54-55.

⁹⁰ Konumuna bakmaksızın herkese şaka yapan İbn Ebī 'Atīķ, Hz. Aişe'ye ölüm döşeginde bile şaka yapmıştır. Bir gün Hz. Aişe hastalanmış yatıyorken, İbn Ebī 'Atīķ, onu ziyaret eder ve: "Ey ameciğim! Kurban olayım sana, kendini nasıl hissediyorsun?" der. O da: "Vallahi! Bu ölüm devlidir" deyince İbn Ebī 'Atīķ: "Öyleyse önemli bir şey değil" diye şaka yapınca o da: "Sen hiçbir zaman bunu şakayı bırakmayacaksın" der. Bkz.: el-Huşrī, a. g. e., s. 14.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1401/1981.
- el-'Akkād, 'Abbās Maḥmūd, *Cuḥā ed-dāhik el-muḥḥik*, Dāru'l-kitābi'l-'Arabī, Beyrut, 1969/1379.
- el-Bağdādī, Ebū Bekr Aḥmed b. 'Alī b. Şābit el-Ḥaṭīb, *Kitābu't-taṭfīl ve ḥikāyātu'l-tufeylyiyyin fī aḥbārihim ve nevādirihim ve eṣ'ārihim*, thk. 'Abdullah 'Abdurrahīm 'Useylān, Dāru'l-medent, Cidde, 1406/1986.
- Bozkurt, Nebi, *Hadislerde Folklor Eğlence*, İFAV, İstanbul, 1997.
- _____, "Eğlence", *DİA*, X, İstanbul, 1994, s. 483-484;
- _____, *Buḥārī*, Muhammed b. İsmā'īl, el-Cāmi' uş-şāhiḥ, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul, 1401/1981.
- _____, *Edebu'l-mufred*, thk. Muhammed 'Abdulḳādir 'Aṭā, Dāru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1410/1990.
- el-Cāhiż, 'Osman 'Amr b. Baḥr, *Kitābu'l-ḥayevān*, I-VIII, neşr. 'Abdusselām M. Hārūn, Mısır, 1384-89/1964-69.
- _____, *el-Beyān ve't-tebyīn*, I-IV, Dāru'ihyāi'l-'ulūm, Beyrut, 1414/1993.
- _____, *el-Buḥalā*, thk. Ṭāhā el-Ḥāciri, Kahire, Dāru'l-me'ārif, 1981 (Bu eserin sonunda tabkiki yapan el-Ḥāciri'nin *Taliḳān*'ı yer almaktadır).
- _____, "Risāletu'l-terbī' ve't-tedvīr", *Resāilu'l-Cāhiż*, III, thk. 'Abdüsselām M. Hārūn, Mektebetu'l-ḥāneṭi, Kahire, 1399/1979, s. 55-109.
- el-Cevheri, Ebū Naşr İsmā'īl b. Ḥammād, eṣ-Şihāḥ tācu'l-uḡa ve şihāhu'l-'Arabīyye, thk. Aḥmed 'Abdulḡafūr 'Aṭṭār, I-VI, Dāru'l-'ilm, Beyrut, 1404/1984.
- Çelebi, İlyas, "Gül" md., *DİA*, XIV, İstanbul, 1996, s. 177.
- Çelik, Ali, "Asr-ı Saadet'te Halk İnançları", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saade'te İslam*, V, Beyan Yay., İstanbul, 1994, s. 373-377.
- Dārimī, Ebū Muhammed 'Abdullah b. Muhammed, *Sunenu'd-Dārimī*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul, 1401/1981.
- Dayf, Şevki, *Tārīḫu'l-edebi'l-'Arabī / el-'Asru'l-Cāhilī*, Dāru'l-me'ārif, Kahire, 1994.
- Doğan, Yusuf, *İkinci Abbāsî Dönemi'nde Mizah* (Basılmamış Doktora Tezi), Bursa, 2004.
- Durmuş, İsmail, "Hez" md., *DİA*, XVII, İstanbul, 1998, s. 304-305.
- Ebū Dāvūd, Süleymān b. el-Eṣ'uş es-Sicistāni, *Sunenu Ebi Dāvūd*, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1401/1981.
- Fares, Bicher, "Hiciv", *İA*, V/1, İstanbul, 1964, s. 473.
- Fenoglios, Irène - Georjon, François, *Doḡu'da Mizah*, çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999.
- el-Feyyūmī, Aḥmed b. Muhammed b. 'Alī, *el-Miṣbāhu'l-munīr*, Mektebetu Lubnān, Beyrut, 1987.
- el-Ḥifnī, 'Abdulḡalīm, *Uslūbu's-suḥriyye fi'l-Ḳur'āni'l-Kerīm*, Kahire, 1987.
- el-Ḥanefī, Muhammed Racā, "el-Fukāhe ve eṣeruhā fī ḥayāti'l-ferd ve'l-muctema'", *el-Ḳāfile*, sayı 4, 1409/1988, s. 46-48.
- Heysemī, Ebū'l-Ḥasen Nūruddīn 'Alī b. Ebī Bekr b. Süleymān, *Mecme' u'z-zevāid ve menbe' u'l-fevāid*, I-X, Dāru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1408/1988.
- el-Ḥuşrī, Ebū İshāḳ İbrāhīm b. 'Alī b. Temīm el-Enşārī, *Cem' u'l-cevāhir fi'l-mulaḥ ve'n-nevādir*, thk. Reḥāb Ḥıdır 'Akkāvī, Dāru'l-menāhil, Beyrut, 1413/1993.
- Ḥuseyin, es-Seyyid 'Abdulḡalīm Muhammed, *es-Suḥriyye fī edebi'l-Cāhiż*, ed-Dāru'l-cemāhiriyye, Libya, 1988.
- İbn 'Abdilberr, Ebū 'Umer Cemāluddīn Yūsuf b. 'Abdillāh b. Muhammed en-Nemerī, *el-İstifāb fī ma'rifeti'l-Aşḫāb*, thk. 'Alī Muhammed Becāvī, I-IV, Dāru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1409/189.
- İbn 'Abdirabbih, Ebū 'Umer Şihābuddīn Aḥmed b. Muhammed el-Ḳurṭubī el-Endelusi, *el-'Ikdu'l-ferīd*, I-VII, thk. Aḥmed Emin. İbrāhīm el-Ebyārī, 'Abdusselām M. Hārūn, Kahire, 1949.
- İbnu'l-Cevzī, Ebū Muhammed (Ebu'l-Meḥāsin) Muḥyiddīn Yūsuf b. 'Abdirrahmān b. 'Alī et-Teymī el-Bekrī, *Aḥbāru'l-ḥamḳā ve'l-muḡaffelīn*, Beyrut, 1405/1985.
- _____, *Kitābu'l-ekziyā*, Kahire, 1304.
- İbnu'l-Eşir, Mecduddīn Ebu's-Sa'īdāt Mubārek b. Muhammed el-Mervezī, en-Nihāye fī ḡarībi'l-ḥadīḡ ve'l-eşer, I-V, Muessesetu maḥbū'āt İsmā'īliyyān, Kum, t.y.
- _____, *Uşdu'l-ḡābe fi ma'rifeti ehli's-Şahabe*, Beyrut, 1409/1989.
- İbn Ḥacer, Ebū'l-Faḍl Şihābuddīn Aḥmed b. 'Alī Muhammed el-'Asḳalānī, *el-İşābe fī temyizi's-Şahabe*, thk. 'Alī Muhammed Becāvī, I-VIII, Beyrut, 1412/1992.
- İbn Ḥallikān, Ebū'l-'Abbās Şemsu'd-Dīn Aḥmed b. Muhammed b. Ebī Bekr, *Vefeyātu'l-a'yān ve enbāu ebnāiz-zemān*, I-VIII, neşr. İḡsān 'Abbās, Dāru şadır, Beyrut, 1398/1978.
- İbnu'l-Ḥaṭīb, "el-Muzāḡ ve'l-fukāhe fī'l-İslām", *er-Risāletu'l-İslāmiyye*, s.y. 21, s. 42-45.
- İbn Ḳuteybe, Ebū Muhammed 'Abdullah b. Muṣlim ed-Dīneverī, 'Uyūnu'l-aḥbār, thk. Yūsuf 'Alī Tavīl I-IV, Dāru'l-kutubi'l-'Arabī, Beyrut, 1985.

- İbn Manzûr, Ebu'l-Fađl Cemaluddîn Muhammed b. Mukerrem b. 'Ali b. Ahmed el-Enşârî, **Lisānu'l-'Arab**, I-XV, Dāru şādır, Beyrut, 1414/1994.
- el-İşfehānî, Ebu'l-Kasım el-Huseyn b. Muhammed er-Rāğıb, **Muhādaratu'l-udebā'**, I- II, Dāru'l-mektebeti'l-hayāt, Beyrut, t.y.
- Köten, Akif, "Asr-ı Saadette Mizah", **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam**, IV, Beyan Yay., İstanbul, 1994, s. 455-484.
- Kuzayha, Riyād, **el-Fukāhe ve'd-đıhk**, el-Mektebetu'l-'aşriyye, Beyrut, 1414/1994.
- _____, **el-Fukāhe fi'l-edebî'l-Endelüsî**, el-Mektebetu'l-'aşriyye, Beyrut, 1418/1998.
- Maḥmūd 'Ali, "Kuṭūfun bāsime min ḥadāiki'l-fukāhe", **el-Va'yu'l-İslāmî**, s.y. 410. Kuveyt, 1420/2000, s. 58-61.
- Ma' rûf, Nâyif, **Ṭarāif ve nevādir min 'uyūni't-turāsi'l-'Arabî**, I-II, Dāru'n-nelāis, Beyrut, 1412/1992.
- el-Mes' ūdî, el-Huseyn b. 'Ali, **Murūcu'z-zehbe**, thk. Muḥammed Muhyiddîn 'Abdulḥamîd, I-IV, el-Mektebetu'l-'aşriyye, Beyrut, t.y.
- Meydan Larousse Ansiklopedisi**, Meydan Yayınevi, I-XII, 1969-1973.
- el-Meydānî, Ebu'l-Fađl Ahmed b. Muḥammed b. Ahmed b. İbrāhîm en-Nisābūrî, **Mecme'u'l-emşāl**, I-II, tahk. Na' im Huseyin Zerzūr, Dāru'l-kutubu'l-'ilmiyye, Beyrut, 1408/1988.
- Muruvve, Yūsuf Ahmed, **Nevādiru a'lāmi'l-fukāhe**, Beyrut, 1412/1991.
- Murzolp, U., "Humour" mad., **Encyclopedia of Arabic Literature**, I, London, 1998, s. 294-295.
- Nesin, Aziz, **Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı**, Akbaba Yay., İstanbul, 1973.
- Nuveyrî, Şihābuddîn Ahmed b. 'Abdülvehhāb, **Nihāyetu'l-ereb fi funūni'l-edeb**, I-XXXI, Dāru'l-kutubi'l-Mişriyye, Kahire, t.y.
- Pala, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara, 1995.
- Rozenthal, Franz, **Erken İslam'da Mizah**, çev. Ahmet Arslan, İris Yay., İstanbul, 1997.
- Şe'ālîbî, Ebū Maṣṣūr 'Abdulmelik b. Muḥammed en-Nisābūrî, **Leṭāifu'l-luṭf**, thk. 'Umer el-Es'ad, Dāru'l-mes'ire, Beyrut, 1407/1987.
- _____, **Şimāru'l-ḳulüb fi'l-mudāf ve'l-mensüb**, thk. Muḥammed Ebu'l-Fađl İbrāhîm, Dāru'l-me'ārif, Kahire, t.y.
- Tirmizî, Muḥammed b. 'İsā, **Sunenu't-Tirmizî**, I-V, Çağrı Yay., İstanbul, 1401/1981.
- Türk Ansiklopedisi**, I-XXXIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968-1984.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, I-VIII, Dergah Yay., İstanbul, 1976-2000.
- Zemaḥşerî, Cāru'llāh Maḥmūd b. 'Umer, **el-Mustaḳşā fi emşālî'l-'Arab**, I-II, Dāru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1408/1987.
- _____, **el-Keşşāf 'an ḥaḳ'iki ḡavāmuḳi't-tenzil ve 'uyūni'l-eḳāvil fi vucūhi't-te'vil**, I-IV, y.y., t.y.
- Zeynū, Muḥammed b. Cemîl, **Adābu'l-İslām fi'l-muctema'**, Mektebetu'r-risāle, 'Ummān, 1401/1981.
- Ziriklî, Ḥayruddîn, **el-A' lām**, I-XI, Dāru'l-'ilm, Beyrut, 1992.